„Élveztem, hogy van”
Pályi Andrással a szamizdatról Darabos Enikő készített interjút

Aligha Pályi András volt az egyetlen olyan író, aki a saját bőrén tapasztalta meg a Kádár-rendszer kultúrpolitikájának mindhárom T-jét, az adott műtől és az adott helyzettől függően volt támogatott, tűrt és tiltott író is, sőt, mint kiderül, „inkognitóban" elsősorban lengyeles irodalmárként szamizdatos is. Mit tudunk ma az egykori „második nyilvánosságról", mi a helye a szamizdatnak a magyar irodalmi hagyományban? Erre is választ keres az alábbi beszélgetés, amely egy készülő, nagyobb pályakép-interjú része.

- Beszéljünk a szamizdatról, végül is maga tanúja ennek a korszaknak.

- Hogy én mit kerestem ott?

- A nyolcvanas években maga is oda sodródott, ha jól tudom. Mi hajtotta oda?

- Csak inkognitóban. Sosem voltam névvel szamizdatos, csakis titokban. Inkább olvasó voltam, szamiz-datolvasó, aki bedolgozott a - minek is? Majdnem azt mondtam, a szerkesztőségnek, de az sem volt. Az illegalitás lényege, ha egyáltalán létezik lánc, hogy az egyes láncszemek nem tudnak egymásról.

- Konrádról, Petriről, Eörsiről csak tudott?

- Ők voltak a nagy nevek, az embléma, persze. Az irodalmi nevek, mert voltak mások is. Én meg a névtelen munkatársak láncáról beszéltem.

- Érdekes, a gyűjteményes köteteibe, a Suszterek és szalmabábba, a Képzelet és kánonba több, eredetileg szamizdatban megjelent írását is felvette, sőt abban a tárcaciklusában, amelyben Sylvia Plath éli képzelt utóéletét a maga hétköznapjaiban, s egyszerre kiderül róla, hogy Budapest díszvendége, szükségesnek tartja megjegyezni, hogy „a főpolgármestert még a szamizdatos időkből elég jól ismerem". Most szamizdatos író volt akkor maga, vagy csak névtelen, titkos olvasó?

- Hogyne, írtam bele, olvastam, élveztem, hogy van, nagyon sokat jelentett nekem a szamizdat. Az odatartozásom elsősorban mégsem politikai természetű volt, inkább valami élni vágyás, életszeretet hajtott oda. Miközben 2005-ben még Szolidaritás-emlékérmet is kaptam érte. Utóvégre minden a gdański sztrájkkal kezdődött, legalábbis számomra.

- 1980 augusztusában, ugye? A rezsim összeomlásának első jeleként tartják számon.

- Igen, de akkor még senki sem hitt a gyors összeomlásban. A Szolidaritás sokunknak akkor azt jelentette, hogy lehet másképp élni, a rendszeren belül is. Aztán mégis jött a hadiállapot. A betiltás után meg a magyar politikai underground lengyel gyerekek üdültetését tervezte, Akkor

találkoztam először Krassó Györggyel Kerényi Grácia lakásán, így aztán eleinte Krassóhoz jártam föl szamizdatot vásárolni.

- Úgy tudom, Krassó szinte élete végéig rendőri felügyelet alatt volt, hogy járhatott akkor csak úgy „föl" hozzá?

- A rendőri felügyelet neki meg se kottyant. Azt jelentette, hogy meglehetős gyakorisággal jelentkeznie kellett a rendőrségen, és este tíz után nem hagyhatta el a lakást. De amikor bizonyos ügyek folytán „rászálltak", házkutatás, mindenféle zaklatás, hát az cifrán festett. Emlékszem, becsöngettem, ajtót nyitott, ott ült a szemében a rettegés. Nekem meg a karomon a gyerek, hát egy pillanatra én is beszartam. De egyszerűen nevetséges lett volna, ha sarkon fordulok és elfutok. Így beléptem, mondtam, mit akarok. És megúsztam, nem csaptak le rám a zsaruk.

- Képzelem.

- Aztán Grácia meghalt 85 tavaszán, Krassó rábeszélt, hogy írjak róla a Demszky-féle AB Hírmondóba, így kerültem Demszkyvel is kapcsolatba. Ő akkor a Bajcsy-Zsilinszky út és a Báthory utca sarkán lakott, egy régi bérház padlásterében, kétsaroknyira a Színház szerkesztőségétől, ahol dolgoztam. Hétfőn, kedden mindig otthon volt, akkor árusította a kiadványait, úgyhogy hetente felugrottam hozzá, délután, ahogy eljöttem a szerkesztőségből. Kiderült, hogy a lengyel nyelvtudásomra itt nagy szükség lenne, Demszky ugyanis különböző úton-módon kézhez kapott egy sor lengyel szamizdatot, azokat kellett feldolgozni. Korábban volt neki egy fordítója, de azzal megromlott a kapcsolata. Szerettem csinálni, volt valami felszabadító, mámoros, eksztatikus öröm abban, hogy semmibe veszem az öncenzúrát, ami pedig addigra az ember vérévé vált, különösen, ha a sajtóban működött. Vagyis letagadhatatlanul kettős életet éltem, a legálisban, a „hivatalosban" azon törtem magam, hogy megfeleljek az ellenőrzött nyilvánosságnak, amelyben mindnyájan, akik csináltuk, jól tudtuk, hogy bizonyos dolgok tabunak számítanak, másokra célozni ugyan lehet, de kimondani nem. És ha valamelyikőnk a szokásosnál direktebb célzást tett, azt már nagyra értékeltük. A másik életemben viszont, az illegálisban egyszerre véget ért ez az egész játszma. Eleve hihetetlen élmény volt a lengyel szamizdatokat kézbe venni, átlapozni.

- Spiró, a másik szenvedélyes polonista szokta különös éleslátással összevetni a lengyel és a magyar mentalitást, hangsúlyozva, hogy a lengyel polgári szemlélettől elválaszthatatlan a szívós ellenállás, míg a történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a magyarságot erősebben jellemzi a passzivitás és a belenyugvás zsibbadtsága. Hogy látja maga mindezt a két szamizdat-irodalom működésében? Mit gondol, kimutatható-e ez a mentalitásbeli eltérés a kettő összevetésében?

- A lengyel szamizdat gyökerei visszanyúlnak a II. világháború alatti német megszállással vagy a XIX. századi cári fennhatósággal szembeni ellenállásig, talán ezért is öltött náluk valóban össznépi méreteket, amihez képest a magyar gyerekjátéknak tűnhet. De az sem mindegy, hogy a lengyel 68 kész politikai katasztrófa volt, a nyílt értelmiségellenes és antiszemita kampányt követően a lengyel irodalom lényegileg illegalitásba vonult. Eleinte az irodalmi szamizdat volt a legerősebb, majd a 76-os sztrájkok vérbefojtásával, aztán a Szolidaritás betiltásával egyre

szélesedett az ellenzék társadalmi bázisa. Végül már több ezer időszaki kiadvány létezett, elképesztően sok könyv jelent meg, elméleti, filozófiai művek is. Én például a lengyel szamizdatban fedeztem fel magamnak Kołakowskit, Hannah Arendtet, Jan Józef Lipski bölcs eszmefuttatását a nemzeti megalomániáról vagy Konwicki fergeteges regényét, a Kis apokalipszist, amelyben a rákos író halálraítéltségének tudatában úgy dönt, felgyújtja magát a pártkongresszus épülete előtt, épp amikor kiözönlenek onnan az elvtársak, ami kiváló apropó, hogy kíméletlen, mégis gyöngéd, „mándys" iróniával fessen képet a korabeli Lengyelországról. Persze megvoltak nekem a saját szamizdatbeszerző forrásaim is, ha Varsóban jártam, mindig megkerestem például Engelmayer Ákost, a későbbi nagykövetet, csak utólag tudtam meg, hogy sokáig az ő lakásán nyomták a Szolidaritás hetilapját, a Tygodnik Mazowszét, aminek számait Bába Krisztáék csempészték be, családi kapcsolataik révén Demszkynek, azaz nekem. Erről se tudtam, pedig egy ideje jó szakmai, sőt baráti kapcsolatban voltunk. Volt hát munka bőven, az egyik lengyeles kollégámat, Pálfalvi Lajost be is szerveztem, hogy segítsen. Egy alkalommal színházi lapszerkesztők értekezletén vettem részt Varsóban, Engelmayer feljött a szállodai szobámba, ott elmesélte, hogyan emeltek emléktáblát a Podkowa Leśna-i templomban a magyar forradalomnak a harmincadik évfordulón, én meg hazajöttem, emlékezetből leírtam az esetet, megjelent az AB Hírmondóban. Lajos elolvasta, és a kis névtelenül megjelent „riportom" alapján legközelebbi alkalommal megkereste az akkor még kuriózumnak számító táblát. Ezt is csak a kilencvenes években meséltük el egymásnak.

- Kemény István új regényében, a Kedves Ismeretlenben, amely egy vállaltan nemzedéki regény kíván lenni, más perspektívából, a hatvanas években született lázadó értelmiségi kamasz szemszögéből azt olvashatjuk a nyolcvanas évek titkos, ellenzéki összejöveteleiről, hogy ezen alkalmakkor „lelkes értelmiségiek, művészek, félreállított politikusok és persze titkosügynökök találkoztak egymással rendszeresen, és mindenki tette, amit tennie kellett. Egyesek (maguk az ellenzékiek) tiltott könyveket adtak ki például, mások ezt besúgták, megint mások (belügyiek) tettek róla, hogy besúgó és besúgott minél jobban összemosódjon egymással, noha ezt a piszkos munkát az idő is elvégezte volna helyettük... Nincs jó meg rossz oldal, mert ez az egész katyvasz egymásból él, az ellenzék a rendszerből, a meghasonlott kommunista a meghasonlatlan kommunistából, a belügy az állami fizetésből, a Kelet-Európa-szakértők a kommunista rendszerekből..." Mit szól maga ehhez?

- Jó, ha én is csak a mából tekintenék erre a történetre, valószínűleg hasonló dolgokat mondanék, mert mai perspektívából így fest a dolog. Az elmúlt húsz év alatt minden heroizmussal, bátorsággal, erkölcsi tartással kapcsolatban megromlott a szánk íze, nem szeretjük többé a hősöket, bármilyen zászló alatt gyülekeznek is. Akkor más volt még a helyzet, főként egy tekintetben. A közbeszédet teljesen áthatotta a központilag instruált álság, ami bármennyire meg is puhult a nyolcvanas évekre, bénítóan hatott. Nemcsak a beszédre, hanem a gondolkodásra is. Akinek tehát sikerült az intézményesített hazugság e szisztémáján rést ütni, az tett valamit. Függetlenül attól, hogy eközben hogyan manipulálták, vagy ő hogyan manipulált másokat. Vegye szó szerint, amit mondok. Ülünk egy rossz levegőjű teremben, már-már fuldoklunk a levegőtlenségtől, de senki sem mer felállni és ablakot nyitni. És akkor jön egy pofa, aki legalább az egyik ablakon rést nyit. Olyan a beszökő friss áramlat, mint valami megváltás, mint valami fantasztikum. Kit érdekel, honnan vette az illető a bátorságot, hogy titkosügynök-e vagy politikai krakéler!

- Hát azért...

- Tizedrangú kérdés a beszökkenő szabadsághoz képest. Ez hiányzik nekem ebből a Kemény István-féle helyzetképből, ettől történelmietlen számomra, holott ez volt a lényeg. Az élmény, a varázs, a mámor. Ráadásul ha így nézett ki a helyzet, nyilván akadt olyan is, aki azért ütött rést, mert volt benne némi kurázsi. Mi meg elnéztük, hát ezt is lehet?, így is?, és kezdett ébredni bennünk a civil öntudat. Ezt afféle blazírt, posztmodern flegmával semmibe venni azért túlzás.

- Én nem ezt hallom ki belőle, nem, nem, semmi posztmodern flegma. Sőt. Inkább amolyan fáradt lemondás. Egy olyan nemzedéknek a hangja, aki a rossz szájízt már a szüleitől vette át családi örökségként, és most ide-oda tologatja a nyelvével. Könnyen meglehet, hogy ez a nagyon ízletes spleen, mert spleennek egészen ízletes, túlzás. Én viszont azt is enyhe túlzásként érzékelem, hogy megint, erről a kérdésről is eksztatikusan beszél. Varázs, mámor...

- Mert volt ebben valami az érzéki ekstázisból. Ha meglegyint a szabadság, a legelvontabb, legszellemibb formában is, abban ott az érzékek eufóriája, a fesztelen öröm gyönyörűsége. A szamizdat mint kiruccanás, elcsámborgás a polgári életformából - utóvégre a nyolcvanas évek elején újra megnősültem, apró gyerekeim voltak, Márkot, a legnagyobbat, ő is csak pár esztendős volt, cipeltem magammal Krassóhoz, Demszkyhez, mindenhová - persze hogy része lett az érzéki felszabadulásom történetének. Nem is egyszerűen a szókimondás, a nyílt beszéd intellektuális kéje miatt, hanem mélyebb, mondhatnám, zsigeri szinten. A húgommal gyerekkoromban gyakran játszottunk boltost, miniatűr formában, sakkfigurák voltak a vevők és az eladók, gyurmából készítettünk krumplit, hagymát, kenyeret. Később könyvesboltot is nyitottam, apró összehajtott kartonlap volt egy könyv, színes borítóval, a kedvenceim tornyosuló példányszámban; 56 novemberében is, amikor újrakezdődött a fegyverropogás, pedig akkor már tizennégy felé jártam, volt egy ilyen boltvárosunk egy használaton kívüli ágyat fedő deszkalapon, emlékszem, anyám egy álló hétig nem engedett be minket játszani, félt, hogy betéved egy golyó az ablakon. Olyasmi volt ez nekem, mint Proustnál, amikor a kis Marcel a színházi plakát betűit és színeit csodálja, és megérzi benne a színészi szenzibilitás titkait. Ezt a gyerekkori érzékzsongító könyvesdit kimondatlanul is ott hordtam a zsigereimben, ahogy Demszky asztalán a csúf stenciles kiadványok helyét egyre inkább könyvforma szamizdatok foglalták el, kézbe vettem őket, beleolvastam, beleszagoltam; ezt az infantilis mámort egyébként mindenki ismeri, akinek volt már saját kötete. A legelső példányt megérinteni, megfogni, kinyitni, érzékelni, nem mindennapi szédület. Játék, mégis részegítően komoly valami. És ne feledjük, én a nyolcvanas évek végéig egykönyves szerző voltam.

- Az Éltem egy évtizedig fiókban hevert. Nem jutott eszébe, hogy szamizdatban kiadja?

- De, kis híján így történt. Amikor Kardos György, a Magvető igazgatója meghalt, előkerült az Éltem levonata, amit imprimatúránál visszatartott, és megpróbálta saját kezűleg „rendbe tenni", de beletört a bicskája. Odaadtam Demszky Gábornak, elolvasta, azt mondta, egy ilyen levonatból már gyerekjáték könyvet csinálni, ha akarom, ő kihozza. Gondolkodóba estem. Ha Demszky kihozza az Éltemet, most már nyilván névvel, mert anélkül minek, könnyen ki is tehetnek az állásomból. Ám ekkor egyszerre érdeklődést mutatott iránta a Szépirodalmi is, ahonnan hét évvel korábban kivágtak vele, s végül ott jelent meg, 88-ban.

- Csodálkoznék, ha a cenzúrával való küszködés nem okozott volna magának érzéki örömöt.

- A politikai cenzúrában nem az az elviselhetetlen, hogy korlátokat szab, sokkal inkább a saját korlátoltsága és ostobasága. Persze cenzúra annyiféle van, ahány eset. Nekem például Krassó, a magyar szamizdat leghajlíthatatlanabb figurája megcenzúrázta az első illegális publikációmat. Mert beleírtam, hogy Grácia baráti társaságban előszeretettel ismételgette, hogy „Kádár János tömeggyilkos". Ami akkor a legfőbb tabu volt, az 56 őszi megtorlás. Ezt a mondatot szépen kihúzta, mielőtt odaadta Demszkynek a kéziratot. Furcsállottam, de legyintettem rá, ilyen az élet. Két évvel ezelőtt aztán ott ültem Sneé Péter Krassó-könyvének premierjén, s amikor hosszan ecsetelni kezdte „Gyuri állandó rettegését" a nyakára küldött ügynököktől, provokátoroktól, amin ráadásul uralkodnia kellett, hisz a misszióját, a forradalom társadalmi rehabilitálását árulta volna el, amit halálosan komolyan vett, ha azokat az ártatlanokat gyanúsítja, akik becsöngetnek hozzá, egyszerre megértettem a régi esetet. Nyilván gyanakodott, hogy nem provokátorral van□e dolga. Ez az ördögi kör hozzátartozott ahhoz, amit annak idején „második nyilvánosságnak" hívtunk. A résre nyílt ablakon beszökő friss áramlat tele volt káros anyagokkal, mérgezett szabadság volt az, ebben igaza van Kemény Istvánnak.

nyomtatás